

516.211/5.2

İSLÂM ANSİKLOPEDİSİ

İSLÂM ÂLEMİ TARİH, COĞRAFYA, ETNOGRAFYA VE BİYOGRAFYA LUGATI

MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞININ KARARI ÜZERİNE
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİNDE
KURULAN BİR HEYET TARAFINDAN
LEYDEN TAB'İ ESAS TUTULARAK
TELİF, TÂDİL, İKMÂL ve TERCÜME SURETİ İLE
NEŞREDİLMİŞTİR

47. CÜZ

İNAL — İBN HÂNİ

MTA
KIK

İSTANBUL
MİLLÎ EĞİTİM BASIMEVİ

1950

320), krş. *Indische Gids*, 1884, I, s. 745, 753—755. (TH. W. JUYNBOLL.)

İCAZA. [Bk. İCÂZET.]

İCÂZET. İCÂZA (A.), icâzet-nâme, hadîs ilmine has bir tâbir. Bu, sîka'dan biriün, bir başkasına hadîs yahut tam bir kitap rivâyetine izin vermesidir. Bu kitap sîka'nın kendi eseri olabileceği gibi, bir başkasının da eseri olabilir ve o eserin icâzetini gerek kitabın asıl sâhibinden, gerek başka kimselerden almış olabilir. İcâza icâzet alan ile verenin arasında doğrudan-doğruya münâsebeti icâp ettirmez. İcâzet yolu ile elde edilen bir hadîs üzerinde bir başkasına muhtelif ahvâlde, hangi husûsî formüller ile icâzet verileceği meselesi üzerinde âlimler hâlâ ihtilâftadırlar. Abbâsî halifelerinden al-Nâşir ve al-Musta'şim bile, öğrenmiş oldukları hâdiseler için, icâzet vermekte idiler. Bu halifelerden birincisi, bu vazîfeyi kendi nâmına icrâ için, murahhaslar tâyin etmiştir (Suyûfî, *Tarih al-hulâfâ*, Kahire, 1305, s. 181, 186). Zaman ile, mühim şahsiyetlerden icâzet iktisabı bir heves ve hirs mevzûu oluyor. Babalar, oğulları için, imkân nisbetinde, bütün şeyhlerden icâzet topluyorlar (Abu'l-Mahâsin, II, nşr. Popper, s. 194, 2). Meşhûr Nacm al-Dîn al-Gazzî (ölm. 1061 = 1651), Mekke'yi ziyâreti esnâsında, Kâbe'yi tavâf ederken, icâzet almak isteyenlerin hücumuna uğramıştır (Muhibbî, *Hulâşat al-aşar*, IV, 199). Hükümdarlar bile, âlimlerden icâzet istemektedirler (msl. bk. Ufrânî, *Nuḫat al-hādī*, nşr. Houdas, s. 131); Osmanlı pâdişahı Abdülhamid I. ve vezîr-i âzâmî Râgıb Paşa, *Tâc al-arûs* (bk. X, 970) müellifinden, hadîs icâzeti istemişler ve almışlardır. Âlimlerin seyahatlerinden istifâde edip, eserlerinin icâzetini alanlar sayısızdır; bu talepler bizzat âlimin şahsına karşı gösterilen büyük bir hürmet ifâdesi telâkkî ediliyordu ('Abd Allâh al-Makkî, 1250 = 1834, *Rihlat sâlâr*, s. 70, 76, 90). Diğer taraftan, h. V. asırdan itibâren o derece serbestce icâzet toplanabiliyordu ki, bir zât ölmünden evvel, hayatta olan bütün müs-lümanlara, elindeki hadîsler için, icâzet verdiği bildirmişti (Zahabî, *Tazkirat al-huffâz*, III, 363; İbn al-Abbâr, *Takmila*, s. 614, 15. h. VIII. asırdaki bu türlü umumî icâzetler için krş. Suyûfî, *Buğyat al-vu'ât*, s. 14). Başlangıcında çok mütevâzî olan (bir örneği, Kern, *ZDMG*, LV, 74) icâzet üslûbu, az bir zaman sonra, sıfatlar ile şişirilmiş belâgat havasına bürünüyor (İcâza *tannâna*, Suyûfî, *ayn. esr.*, s. 246, 4 aq.); bunun için IV. asırdan itibâren nazım şekline baş vuruluyor (krş. aşarğıda zikredilen eserlerden msl. seyyâh âlim İbn Cubayr, icâzet talebinde bulunan birisine, nazmen ve nesren icâzet vermiştir (*Naşran*

va nazman, nşr. Wright — de Goeje, s. 201, 18). Bundan başka bk. Şafî al-Dîn al-Hillî'de manzûm icâzetler (kendi şiirleri için *Divân*, s. 481—483); *Tâc al-arûs*, bk. mad. z'k', V, 369; *Hadîkat al-afrâh*, s. 76.

Bugünkü dilde, *icâzat-nâme* diploma mânâsında kullanılmaktadır.

Bibliyografya: Sprenger, *Über das Traditions-wesen bei den Arabern*, *ZDMG*, X, 9 v. dd.; Ahlwardt, *Verzeichn.*, I, 54—95; Goldziher, *Muhammedanische Studien*, II, 188—193; W. Marçais, *Le Taqrib de en-Nawawî* (şerhli olarak tercüme, Paris, 1902), *fihrist*, bilhassa s. 115—126; Mirzâ 'Alî Takî, *al-İcâzât, containing Licenses to Learned Men* (Metin, Lucknow 1286 = 1869).

(I. GOLDZİHER.)

İCİ. [Bk. İCİ.]

İCİ. AL-İCİ, 'AZUD AL-DİN 'ABD AL-RAH-MÂN B. AHMED B. 'ABD AL-GAFFAR AL-İCİ AL-ŞAFİ'İ (1281—1355), islâm feylesof ve kelâm âlimi. 680'den az sonra, Fars eyâletinde bulunan İğ kasabasında doğmuştur (bu husûsata gösterilen 700, 708 gibi muahhar tarihlerin hiç biri şâyân-i kabûl değildir). Nesebini Halife Abû Bakr'e kadar çıkarmak isteyenler vardır. Zamanının en mühim âlimlerinden okuyarak, ilim tahsil etmiş, müderrislik ve kadılık yapmıştır. Vezîr ve müverrih Raşîd al-Dîn Fazl Allâh'ın oğlu Ğiyâs al-Dîn Muhammed İlhanlılardan Abû Sa'îd'e vezîr olduğu zaman (728 h.) al-İcî'yi, Sulţâniye'de onun yanında görüyoruz ve onun hocası sayılmaktadır. Kendisi o zaman islâm âleminin şark ülkelerinde şafîîlerin reisi idi ve belki bu vezîr talebesinin yardımı ile kâzî'l-kuzât olmuş-tur. al-İcî bu sıralarda çok büyük bir itibar ve nüfûz kazanmış idi. Öyle ki, Ğiyâs al-Dîn Kert, Abû Sa'îd'in yanına gelip, istediklerini elde edemediği gibi, âdetâ mahbus bir vaziyette kalınca, 'Azud al-Dîn nüfûz ve tavassutuna mürâcaat etmiş, bu sâyede memleketine de dönmek müsâadesini alabilmiş idi. al-İcî'nin Sulţâniyâ'de ne kadar zaman kaldığı mâ-lûm değildir. Ancak *Şarh Muhtaşar İbn Hâ-cib* ile meânî ve beyân ilimlerinden bâhis olan *al-Favâid al-ğiyâsiya* adlı eserlerini, burada Ğiyâs al-Dîn adına, yazdığını biliyoruz.

al-İcî'nin hayatında bundan sonra uzun bir karanlık devir vardır. Görünüşe göre, 15 sene kadar süren bu devrede, belli olmayan sebepler ile, çok kuvvetle muhtemel olarak, vezîr Ğiyâs al-Dîn Muhammed'in katlinden (21 ramazan 736 = 3 mayıs 1336) sonra, Sulţâniya'yi terkedip Şiraz'a gelmiş ve orada kadılık ve müderrisliğe başlamış olmalıdır. *al-Mavâkıf* adlı kelâma dâir olan eserini de, bu sırada

manâlar çıkararak sözde ilimin adı buradan gelir. Bu ilme garpta palmalogie derler. Bu mevzû üzerindeki en eski eserin Μελάμποδος ἱεργραμματεῶς περὶ παλιῶν μαντικῆ πρὸς Πτολεμαῖον βασιλέα olduğu tahmin edilmektedir (J. S. F. Franzius, *Scriptores physiognomoniae veteres*, Altenburgi, 1780, s. 451 v. dd.). Fakat araplar, bu ilmin müessisi olarak umûmiyetle Tomtom 'u gösterirler. Bunun kim olduğu meselesi henüz aydınlanmış değildir. Bu husûsta Hauber bir tahminde bulunmaktadır: Tomtom (Timtim =) Δανδαμῆς = *Dindymus*, bk. *ZDMG*, LXII, 457 v. dd.

Bibliyografya: Fleischer, *Über das vorbedeutende Gliederzucken bei den Morgenländern* (*Verhandl. der Kön. Sächs. Gesells. der Wissensch.*, Phil. Hist. Klasse, 1849, s. 244 v. dd. = *Kleinere Schriften*, III, 199 v. dd.); M. Gaster, *Das türkische Zuckungsbuch in Rumänien* (*Zeitschr. für Rom. Philologie*, IV, 65 v. dd.); H. Diels, *Beiträge zur Zuckungsliteratur des Okzidents und Oriens* (*Abhandl. der Berl. Akademie*, 1907 ve 1909); Inostrancev (*Zapiski Vost. Otd. Imp. Russk. Arh. Obsç.*, XVIII, 222 v. dd.).

İHTİLÂF. [Bk. İHTİLÂF.]

İHTİLÂF. İHTİLÂF (A.), yâni fikir ayrılığı; *icmâ'* [b. bk.]'in zıddı olup, islâm fıkıh ve akaid ilmi müctehidlerinin, usûle temâs etmeyen ahkâm ve akaidin teferruât meseleleri üzerinde ve bilhassa *mazâhib* [b. bk.] ayrılıklarında bizzat bu mezheplerden her birinin kendi çerçevesi içinde de tezâhür ettiği üzere, fıkıh meselelerinde birleşmemeleri. Amellerin birliğine daha az teşir etmeyen zıt telâkkiler mevcûdiyeti karşısında bu ihtilâflar hakkında, islâm ehl-i sünnet ve cemâati arasında, bütün zıt fikirlerin birbirine muâdil olduğu kanâati teessüs etti ve bu kanâat, ilk önceleri muhtelif halifelere ve sonunda bizzat Peygambere atfedilmiş olan şu veciz cümlede kat'i ve mevsûk ifâdesini buldu: „İslâm cemâati arasındaki fikir ayrılıkları bir rahmettir“. Bu ayrılıkların toplanması, fıkıh ilminin zuhûrundan itibâren, müslümanlar arasında bir çok eserlerin yazılmasına sebep olmuştur ki, Fr. Kern, bu eserlerin tam ve mükemmel bir tasnifini vermiştir.

Bibliyografya: Snouck Hurgronje (*RHR*, XXXVII, 178 v. dd. = *Verspr. Geschr.*, II, 360 v. dd.); Goldziher, *Die Zâhiriten*, s. 94—102; ayn. mll., *Vorlesungen über den Islam*, s. 51—53; ayn. mll., *Beiträge zur Religionswiss.* (Stokholm Dinî İlimler Cemiyeti tarafından neşredilmiştir; 1913/1914), I, 115—142; Fr. Kern (*ZDMG*,

LV, 61—73); ayn. mll. 'in Tabarî, *İhtilâf al-fukahâ'* (Kahire, 1902) neşrine medhali (arap.); J. Schacht, *Das Konstantinopler Fragment des Kitâb ihtilâf al-fukahâ' des Abû Ga'far Muḥ. b. Garîr al-Tabarî* (Leiden, 1933); A. J. Wensinck, *The Muslim Creed* (Cambridge, 1932), fihrist.

(I. GOLDZİHER.)

İHVÂN AL-ŞAFÂ'. [Bk. İHVÂNÜSSAFÂ.] İHVÂNÜSSAFÂ. İHVÂN AL-ŞAFÂ'. X. asrın ikinci yarısında (373 = 983), müfrit şii, daha doğrusu ismâilî temâyüllü siyâsi-dini bir birliğin mevcûdiyetine şâhit olmuştuk. Merkezi Basra olan bu birliğin âzâları kendi aralarında birbirlerine İhvân al-Şafâ' derlerdi. Çünkü gâyeleri, karşılıklı yardımlaşma sâyesinde, bütün vâsıtalar ve bilhassa musaffâ ameller ile, ölümsüz rûhlarının kurtuluşuna çalışmaktı. Siyâsi faaliyetleri hakkında hiç bir mâlûmatımız yok ise de, nazarı olarak, ahlâkın tehzibi için safettikleri cehd sâyesinde, ansiklopedik mâhiyette ve kendi birliklerinin hedeflerine göre işlenmiş bir seri risâle te'lif ettiklerini biliyoruz. *Rasâ'il*'in derlenip kaleme alındığı tarih olarak (bunların sayısı 52'dir; baş taraftaki fihrist ile 1. *Risâla*'nin sonundaki hâtımeğe uygun olarak negredilen Bombay tab'ında da 52 risâle vardır. Fakat 4. kısmın son risâlelerinde, yalnız 51 adet risâlede bahsedilmektedir), umûmiyetle IV. (X.) asrın ortaları gösterilmektedir ve tahrir hey'etinde al-Muḥaddasî diye mârûf olan Abû Sulaymân Muḥammed b. Muşir al-Bustî, Abû'l-Ḥasan 'Alî b. Hârûn al-Zancânî, Muḥammed b. Aḥmed al-Nahraçürî, al-'Avfi, Zayd b. Rifâ'a gibi müelliflerin adı geçmektedir. Bugün risâleler hakkında daha sarîh bir bilgi edinmemiz mümkün olamıyor. Çünkü İhvân al-Şafâ' anlaşılabilir bir ifâde kullanmışlardır. *Risâla*'lerdeki hikâye ve sıkralar, hiç değilse tesbit edilen hâlleri ile, VIII. ve IX. asır edebiyatından alınmıştır. Onların felsefî temâyülleri, kadîm yunan, iran ve hind hikmetinin eski mütercim ve iktitafçıların felsefî telâkkileri ile birdir. Hermes ile Pythagoras, Socrates ile Eflâtun'un sık-sık zikri geçmekte, Aristo ise daha müteber sayılmaktadır. Aristo „mantıkçı“ ve ayrıca, Plotinus'un „theologie“ sinin ve *Kitâb al-taffâh*'ın müellifi olarak gösteriliyor. İhvân al-Şafâ' 'nın risâlelerinde al-Kindî'nin kabul edip benimsediği Aristoculuğa nisbeten daha saf ve daha kâmil bir felsefenin izlerine raslanmaktadır. Onlara hâkim olan zihniyeti göstermek bakımından şu nokta dikkate değer: risâlelerde, al-Kindî'nin adı geçmemekte, hâlbuki onun sisteminden ayrılmış olan talebesi, meşhûr felekiyatçı Abû Ma'şar (ölm. 272 = 885) 'in adı zikrolunmaktadır. Bununla berâber, şüp-

mir yolu ile Port-Said, Kahire ve Süveyş'e bağlanmıştır; iyi otelleri, banyoları v.b. vardır. Şehrin etrafında ağaçlıklar ve bahçeler mevcuttur ve cenûp cihetinde de Timsah gölü bulunmaktadır.

Bibliyografya: Muḥammed Amīn al-Hāncī, *Mancam al-'amrān ji 'l-mustadrak 'alā Mu'cam al-buldān* (Kahire, 1325), I, 265 v.d.; Baedeker, *Ägypten*. (T. H. WEIR.)

İSMET. İŞMA (A.), bir kelâm tâbiri olarak, sünnilerin peygamberlere, şî'ilerin imâmlara da isnad ettikleri hatâdan ve günahattan münezzeh olmağı ifade eder. Sünnî kelâmecılar, bu vasfın Muḥammed'den başka peygamberlere şümülû husûsunda, yâni bu hâlin peygamberlikten öncesine veya ondan sonrasına râcî olup-olmadığı ve her nevi günâhâ mı, yoksa küçük hatâlara mı gâmil bulunduğu husûslarında, muhtelif kanâatlerdedirler. Bu imtiyâz, mutlak bir surette, Peygamberin kendi kanâatine aykırı olarak, sâdece ona atfolunmuştur. Salâhiyetli sünniler arasında, bilhassa Fahr al-Din al-Râzî, 'işma'yi, en geniş bir tarzda, bütün peygamberlere teşmil eder. Şî'ilerin itikadına göre, 'işma, daha yüksek cevher sâhibi olmaları hassebi ile, imâmlara peygamberlerden bir kat daha elzendir. Abū Zayd al-Balḥî (ölm. 322=934) de bir *Kitâb 'işmat al-anbiyâ'* (Yâkût, *Irşâd*. I. 142,5 aş.) adlı bir eser yazmış olduğu gibi, Fahr al-Din Râzî de aynı isimde bir eser kaleme almıştır (Broeckelmann, *GAL*, I, 507, nr. 14). İslâm kelâmına dâir her eser (msl. İbn Hâzım, *Milal*, Kahire, 1321, IV, 1—31; *Mavâkıf*, ngr. Soerensen, s. 220 v. dd.), bu meseleler ve muhtelif fırkaların reyleri hakkında, bir fasıl ihtivâ eder. Gazzâlî, 'işma'nin tasavvufî bir târifini yapar (bk. *Mizân al-'amal*, Kahire, 1328, s. 116).

Bibliyografya: C. Snouck Hurgronje, *Nieuwe Bijdragen tot de Kennis van den Islam* (*Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde v. Ned.-Indië*, 4. seri, VI), s. 41; Goldziher, *Vorlesungen über den Islam*, s. 220—223; ayn. mll., *Der Islam*, III, 238—245; *Manâr*, V, 12—21, 87—93; Tor Andrae, *Die Person Muhammeds* (Upsala, 1017), 124—174. (I. GOLDZİHER.)

İSNÂ 'AŞARİYA. [Bk. İSNÂ AŞERİYE.]

İSNÂ AŞERİYE. İSNÂ 'AŞARİYA (arap. *isnâ 'aşara* „on iki“ demektir), „on ikiciler“; bu isim yedi imâm tarafdarı *Sab'îya*'lerin [b. bk.] aksine olarak, on iki imâm tanıyan şî'ilere verilmiştir ki, bunlar imâmlık makamının 'Alî al-Rizâ'dan oğlu Muḥammed al-Taḳî'ye ve onun oğlu 'Alî al-Naḳî'ye, sonra onun oğlu al-Hasan al-'Askarî al-Zakî'ye ve

İSTİFHÂM. [Bk. İSTİFHÂM.]

İSTİFHÂM. İSTİFHÂM (< *f h m* „anlamak“ X. vezin „izâbat istemek, suâl sormak“), arap gramerinde „soru ve soru cümlesi“ mânasına gelen bir ıstılahtır. Bir istifhâm cümlesi, ismî veya fi'li bir cümle olabilir ve alel'âde nabiv kaidelerine tâbidir. Bir soru, sâdece sese verilen bir vurgu ile sorulabilir; fakat ekseriyâ, *a, hal, am* v.b. gibi, bir istifhâm edâtı ile (*ḥarf al-istifhâm*) veya msl. *man* („kim?“), *mâ* („ne?“), *kayfa* („nasıl?“) v.b. gibi, bir istifhâm zamîri veya edâtı ile sorulabilir.

Bibliyografya: Sibavayhi, *Kitâb* (nşr. Derenbourg), I, 39, 22, 61, 11 v.dd., 250, 12, 394, 13 ve tür. yer.; İbn Ya'îş (nşr. Jahn), s. 1201—1204; Muhammed A'lâ, *Tahânavî, Kaşşâf iştilâhât al-funûn* (*Dictionary of Technical Terms*, nşr. Sprenger), s. 1155 v.d.; Lane, *Arabic-English Lexicon*, s. 2453; Wright, *Arabic Grammar*, I, 274 A — 276 D, 282 B — 288 A, II, 306 B — 317 B, 336 B; Howell, *Gramm. of the class. Arabic Language*, III, 615—624.

(ROBERT STEVENSON.)

İSTİHÂRA. [Bk. İSTİHÂRE.]

İSTİHÂRE. İSTİHÂRA (A.), niyet edilen bir teşebbüs, seyahat v.b. husûsunda kararsız bir adamın, kendisini selâmete erîştirecek bir karar ilhâmına mazhar olmak için, yaptığı *du'â*. Bu tâbir, bilhassa *Allâhumma ḥir li-rasûlika* (Tabarî, *Tarih*, I, 1832, 6); *ḥir lahu* (İbn Sa'd, II, II, 73, 11, 75, 2); *ḥâra 'llâhu li* (*ayn. esr.*, VIII, 92, 25) gibi cümlelerde kullanıldığı mânası ile, *ḥâra* fiilinden gelir. Daha islâmiyetten öncesine âit şöyle bir tâbir zikrolunur: *istahir Allâha fi 'l-samâi yahir laka bi-'ilmihi fi 'l-kazâ'i* (İbn Sa'd, VIII, 171, 18; Kâli, *Amâlî*, II, 106 alt.); bununla berâber, öyle bir tâbirin bu devre âit olmasını kabul etmek bir az güçtür. İslâm'da dinî istihârenin merâsimi, iki rek'at namazdan sonra yapılan uzunca bir duâdan ibârettir (*ḡallâ rak'atay al-istihâra*, Subkî, *Ṭabaḡât al-şâfi'iya*, VI, 175, 6 aş.); bu duânın metni (Buhârî, *Tavhîd*, nr. 10, *Da'avât*, nr. 48, nşr. Krehl—Juynboll, IV, 202, 450; İbn Mâca, Dehli, 1282, s. 99 aş.) Peygambere isnât olunur (bu metnin mev-sûkiyeti müslüman münekkitler tarafından dahi şüphe ile karşılanmaktadır; bk. İbn Hâcar al-Haytamî, *Fatâvî ḡadîşîya*, Kahire, 1307, s. 210); Tirmizî (Bulak, 1292, II, 266), bu metin yerine, zayıf olmakla berâber, şu kısa hadîsi zikreder: *Allâhumma ḥir li vâhtir li* (krş. Zahabî, *Mizân al-ittidâl*, Luknov, 1884, I, 315, 4). İki rek'at esnâsında okunması bahis mevzuu olan *Kur'an* âyetlerini de kaydeder (Navvî, *Azḡâr*, s. 56). 'Avfi (*Lubâb al-albâb*, nşr.

Browne, I, 210, 12) 'ye göre, *namâz-ı istihâra* 'yi edâ için câmieye gidilir, fakat bu zarfî değildir. Muayyen bir teşebbüsten evvel, her bir hâl için ayrı *istihâra* duâsı yapılmak kaidedir ('Abdarî, *Madhal*, III, 240 aş.), fakat umûmî bir çok hâller için toptan (msl. sabahleyin bütün gün zarfında gelecek bütün hâller için) yapılmaz.

İslâm menâsiki, en eski zamanlardan beri, yukarıda zikrolunan an'aneyle mutâbık *istihâra* âdetine riâyet olunduğunu göstermektedir. *Ağânî* (XIX, 92, 3 v.dd.) belki bu hadîsten müstakil, en eski bir misâli arz etmektedir. Şâir 'Accâc (*Divân*, nr. 12, 33; *Arâic al-'arab*, s. 120), Haccâc'ı medhederken, Allahın rızâsından emin olmadan (*illâ rabbahu istihâra*), onun hiç bir işe teşebbüs etmediğini söyler. 'Abd Allâh b. Tâhir, Irak'a vâli tayin edildiği zaman, babası mektubunda, ona bütün idârî kararlarını verirken, *istihâra* yapmasını tavsiye eder (Tayfûr, *Kitâb Bağdâd*, s. 49, 7, 52, 3 aş., 53, 4). Bundan dolayı edebiyatta her müslümanın, ehemmiyetli veya ehemmiyetsiz kararlar vermeden önce, husûsî ve resmî işlerde, kezâ fâtihterin seferlere çıkmazdan evvel, *istihâra* sâyesinde Allahın inâyetini te'min ettiklerine inandıklarını gösteren misâllere sık-sık şahid olunur. Hakikatte bu husûs, ekseriyâ, uydurmadan ibârettir; msl. Mu'aviya'nın, Yazîd'i halef olarak seçerken, *istihâra*'de bulunduğu rivâyet edilir (*Ağânî*, XVIII, 72, 6). Halife Sulaymân, verdiği kararın faydalı olacağını *istihâra* ile telkin edilmediğini hissedince, oğlu Ayyüb lehine tanzim edilen veliahtlık vasiyetnâmesini yırtar (İbn Sa'd, V, 247, 6). Ma'mûn, 'Abd Allâh b. Tâhir'i tayin etmeden önce, bir ay müddetle *istihâra* yapmıştır (Tayfûr, *ayn. esr.*, s. 34, 6). Krş. al-Muqtadir'in tahta çıktığı zaman yüksek sesle yaptığı *istihâra* duâsı (dört rek'atla: 'Arîb, nşr. de Goeje, s. 22, 14). *Bin bir gece*'de, *Uns al-vucûd* ile *Vard fi'l-akmâm* hikâyesinde, sonuncusunun annesi, kızının aşkında onu gâyeye götürececek bir ilhâma mazhar olmak için, iki rek'at „*istihâra* namazını“ edâ eder (373. gece; Bulak, 1279, II, 269). Bir de yeni doğan bir çocuğun adı, isim veren tarafından, ekseriyâ bir *istihâra* vasıtası ile seçilir (Snouck Hurgronje, *Mekka*, II, 139, 1). Munâkaşalı dîn meselelerinin hallinde, ilmî delillerin *istihâra* yolu ile takviye edildiğini gösteren misâller de eksik değildir (msl. Navavî, *Tahzîb*, nşr. Wüstenfeld, s. 237, 3 aş.). Müellifler çok defa eserlerinin mukaddimesinde, onların yazılmasında mâzûr göstermek veya esbâb-ı mücibe beyân etmek için, te'lîfe tekadüm eden bir *istihâra* zikrederler (krş. Za-

habî *Tazkirat al-huffâz*, II, 288, 1). Uydurma bir rivâyete göre, 'Omar II.'in kütüphânesinde bulunan Ahran b. A'yun'un bir eserinden, ancak kırk gün süren bir *istihâra*'den sonra, halkın istifâdesine müsâade etmiştir (İbn Abî Uşaybi'a, I, 163 aş.).

Istihâra'nin dinî istimâller (*istihâra şar'îya*) ile tesbit edilen şekli fi'lî tatbikatta hadîs ile te'yit edilmemiş ale'lâde vâsıtalar ve bilhassa *istihâre* için kılan namazdan (Snouck Hurgronje, *Mekka*, II, 16, not 3; Doucté, *Magie et Religion dans l'Afrique du Nord*, s. 413) sonra, rüyâda (ἐγκομνησις) ilâhî bir ilhâm almağa intizar yahut *istihâra* formülünü bir bakıcının tesâdüfî sözlerini ilâve ederek, takviye ile müterâfık olabilir (Tabarsî, *Makârim al-ahlâk*, Kahire, 1303, s. 100). Bu nevî ilâveler, sün-niler tarafından, şiddetle takbih olunmuştur ('Abdarî, *ayn. esr.*, III, 91 v.dd.). Bunlardan başka, *Kur'an*'ın her hangi bir sahifesini açmak suretiyle yapılan *istihâra* de vardır (İbn Başkuvâl: *al-zarb fi'l-muşhaf... va-takdim istihâratin* s. 243, yk.; krş. *Farac ba'd al-sidda*, I, 44); bu husûsta Kazvîni (nşr. Wüstenfeld, II, 113,18 v.dd.)'de bir fıkra vardır; bu iş için, *Sortes Virgilianae* gibi, başka eserlere de mürâcaat edilir (bk. Suyûfî, *Buğyat al-vu'ât*, s. 10, 17). İrânlılarda bilhassa Hâfiz'in *Divân*'i ile Calâl al-Dîn Rûmî'nin *Mağnavî*'si kullanılır (krş. *Bankipore-Catalogue*, I, nr. 151). Ehl-i sünnet ulemâsının çoğu *Kur'an*'ın bu gâye ile kullanılmasına cevâz vermez (krş. Damirî, *Tayr*, Bulak, 1284, II, 119, 8 v. dd.; Murtaza, *İthâf al-sâda al-mattaqîn*, Kahire, 1311, II, 285 aş.); bu istimâl halk arasında, *istihâra* ile birleştirilerek, *Kur'an* ile yapılan bir f a l hâline gelmiştir (bu husûsta tafsilât için bk. Lane, *Manners and Customs*, 5. tab., fasıl XI, I, 328 v. dd.). [Türkiye'de de, bilhassa evlenmek için, kız veya oğlan âilesi tarafından, dinen muhterem bir mevkî sâhibi olan zâtlara mürâcaatla *istihâra*'ye yatmaları ricâ olunur. Seyâhat veya her hangi bir işe teşebbüs hâlinde de *istihâra*'ye mürâcaat olunduğu vâkidir. Bundan başka eski türk-islâm devletlerinde harp ilânından evvel de *istihâre* usulüne mürâcaat olunurdu]. — Darb-ı mesel: *mâ hâba man istihâra valâ nadîma man istihâra* (bunun hadîs olarak rivâyeti için bk. Tabarsî, *Mu'cam şağîr*, Dehli tab., s. 204 aş.). Abû 'Abd Allâh al-Zubayrî (IV.—X. asrın başı) bu mevzû üzerine bir *Kitâb al-istihâra va'l-istihâra* yazmıştır (bk. Navavî, *Tahzîb*, s. 744, 3).

Bibliyografya: Yukarıda zikredilen hadîsler; Gazzâlî, *İhyâ'ulûm al-dîn* (Bulak, 1289), I, 197; Murtaza, *İthâf*, III, 467—469

ve fıkıh kitaplarının buna müteallik fasılları.
— Krş. JA, 1861, I, 201, not 2; 1866, I, 447; Phillott, *Bibliomancy, Divination, Superstitions among the Persians* (JASB, 1906, II, 399 v. dd.); *Bulletin de la Société de Géographie d'Oran* (1908), XXVIII, fas. I.

(I. GOLDZİHER.)

İSTİHSÂN. [Bk. İSTİHSÂN VE İSTİSLÂH.]

İSTİHSÂN VE İSTİSLÂH. İSTİHSÂN VE İSTİSLÂH, *uşûl al-fıkıh* [b. bk.] kitaplarında *kiyâs* [b. bk.] nazariyesi ile alâkâlı olup, bir çok münâkaşalara yol açmış bulunan iki istidlâl usûlüdür. Bu iki mefhûm, sıkı benzerlikleri dolayısı ile, ekseriyâ birbirine karıştırılır (bk. Şâfiî, IV, 116—118; İbn Taymiyya, V, 22). Fakat bunların karşılıklı münâsebetlerini gâlibâ hiç kimse, tamâmen açık bir şekilde, târife muvaffak olamamıştır.

I. *Istihân* lehinde, bu usûl tarafdarlarının *Kur'an* (XXXIX, 19, 56)'a, *hadîs* (*mâ râ'âhu 'l-muslimân hasanân fa-huva 'inda 'llâhi hasanun*)'e ve *icmâ* (msl. ücret v. b. husûslarda önceden anlaşma olmaksızın, hamama gitmek)'a istinâden gösterdikleri delilleri hasım taraf kolayca çürütmektedir. Onun için bunlar ile meşgûl olmayacağız. Buna mukâbil *istihân*'ın daha önce hadîste ilk yazılı ifâdesini bulmuş olduğunu ve binnetice bunun VIII. asrın ilk yarısında mevcûd bulunduğunu tesbit etmek mühimdir (bk. Wensinck, *The Muslim Creed*, s. 59). Böylece msl. Buḥârî (*Vaşâyâ*, B. 8)'de *istihâna* tâbirinin, kanunun muayyen bir tefsiri lehinde, şahsî mülâhazaya göre karar vermek mânasına kullanıldığına şahid oluyoruz. Yarım asır sonra, Mâlik (ölm. 179=795) bu tâbiri menkulâta isnat ettiremediği şer'î kararlar hakkında kullanmaktadır (*Mudavvâna*, Kahire, 1323, XVI, 217). Hemen-hemen aynı zamanda Abû Yûsuf (hanefî, ölm. 182=798) şöyle der: — „*al-kiyâs kâna an... illâ annî istihântu...*“ („*kiyâs*'a göre, şöyle veya böyle olması icâp ederdi; fakat ben kendi re'yimce karar verdim“ [*Kitâb al-ḥarâc*, Bulak, 1302, s. 117]). Böylece *istihân*'ın teşrî usûlüne, yâni *kiyâs*'a, muhâlif olduğu açıkça anlaşılıyor. Bu *istihân* tâbiri, müteâkip asırlarda, bir de şu veya bu tarzda mütad *kiyâs*'a zıt olan bir fıkıhî karar usûlü mânasına gelmektedir.

Uşûl al-fıkıh ilminin kurucusu olan Şâfiî (ölm. 204=820)'nin *istihân*'ı esâsından reddetmesi şâyân-ı dikkattir; çünkü o şer'î hükümlerde her kesçe tanınmış ve usûlü dâiresinde tesbit edilmiş olan esâsların bu şekilde hâricine çıkmaktan ve neticede keyfî hareket ve kararlara kapı açılmasından korkuyordu. „Allah, resûlünden sonra, hiç kimsenin şahsî